

УДК 338.1

Формування державних фінансових резервів у ретроспективі економічного розвитку

Карапетян О.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Тернопільського національного економічного університету

У статті розглянуто питання фінансової теорії, пов'язані з історичним розвитком економічної дефініції «фінансові резерви». Систематизовано етапи ретроспективного розвитку та визначено особливості формування державних фінансових резервів. Установлено, що історичний розвиток цієї дефініції започатковано ще у Стародавньому Римі та актуалізовано на сучасному етапі. Встановлено, що ефективне використання державних фінансових резервів вимагає оцінки довгострокових перспектив впливу цього інструменту на економічну систему і координує напрям використання державних фінансових резервів із пріоритетами державної політики.

Ключові слова: еволюція, державні фінансові резерви, економічні категорії, фінансові ресурси, економічна криза.

Карапетян О.М. ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВЫХ РЕЗЕРВОВ В РЕТРОСПЕКТИВЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены вопросы финансовой теории, связанные с историческим развитием экономической дефиниции «финансовые резервы». Систематизированы этапы ретроспективного развития и определены особенности формирования государственных финансовых резервов. Установлено, что историческое развитие данной дефиниции началось еще в Древнем Риме и актуализировано на современном этапе. Установлено, что эффективное использование государственных финансовых резервов требует оценки долгосрочных перспектив влияния этого инструмента на экономическую систему и координирует направление использования государственных финансовых резервов с приоритетами государственной политики.

Ключевые слова: эволюция, государственные финансовые резервы, экономические категории, финансовые ресурсы, экономический кризис.

Karapetian O.M. FORMATION OF PUBLIC FINANCIAL RESERVES IN THE RETROSPECT OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The article deals with the issues of financial theory, related to the historical development of the economic definition of «financial reserves». The stages of retrospective development are systematized and the peculiarities of formation of state financial reserves are determined. As a result of the research, it was established that the historical development of this definition was started in ancient Rome and was updated at the present stage. It has been established that the effective use of public financial reserves requires an assessment of the long-term prospects of the impact of this instrument on the economic system and coordinates the use of public financial reserves with the priorities of state policy.

Keywords: evolution, state financial reserves, economic categories, financial resources, the economic crisis.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах нестабільності та перманентних фінансових криз у міжнародній економіці, суверенні уряди прагнуть до пошуку і використання різних засобів збереження стабільності їх національних економічних систем. Одним із найбільш поширених інструментів є державні фінансові резерви в період економічного зростання, в умовах надлишку коштів державного бюджету, який може бути трансформований у резерв без якого-небудь збитку для реалізації запланованих державних програм і за умови виконання всіх державних соціальних обов'язків.

Попри те, що фонди фінансових резервів мають багатовікову історію, причиною акти-

візації інтересу до цього виду заощаджень офіційного сектора стало різке збільшення обсягу їх ресурсів: вони стали прирівнюватися до міжнародних резервів центральних банків. Так, згідно з даними Інституту суверенних фондів добробуту, ще в 2010 р. їх активи становили 5 049 млрд. дол. США, в 2016 р. їх величина вже досягла 7 428 млрд. дол. США (6 510 млрд. дол. США, згідно з Preqin), а в червні 2017 р. – вже 7 437 млрд. дол. США [1].

Акумуляування таких масштабних ресурсів на міжнародному ринку капіталу стало предметом дослідницького інтересу наукової спільноти та регуляторних ініціатив міжнародних фінансових організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників, що актуалізували проблеми формування і використання фінансових резервів, – Ф. Демірмен, Х. Рокофф, П. Мореллі, Д. Вортелінос, Б. Хайо, С. Карпентер, Д. Кон.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До цього часу сучасна економічна теорія розглядала проблеми фінансових резервів передусім на мікрорівні, стосовно діяльності окремих господарюючих суб'єктів. Дослідження, які присвячено формуванню фінансових резервів на макрорівні, потребують подальших наукових пошуків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завдання критичного аналізу думок економістів про особливості резервування в процесі емпіричного дослідження та систематизації етапів ретроспективного розвитку державних фінансових резервів залишається актуальним і потребує детального вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні періоди, що відображають еволюційний шлях трансформації дефініції «державні резерви», беруть свій початок ще в Стародавньому Римі, коли були обрані перші банкіри, які мали отримувати вільні кошти з державної скарбниці у вигляді кредитів і запозичувати на соціальні потреби, що було прототипом сучасних державних фінансових резервів. [2]. Проте перші спроби теоретичної реалізації економічних явищ і економічної структури товариств були зроблені класичними грецькими мислителями (Ксенофонтом, Платоном, Аристотелем).

Аристотель був одним із перших, хто проаналізував закономірності розвитку суспільства і став першим економістом в історії науки. Він розглядав економіку як природну діяльність, пов'язану з виробництвом товарів, необхідних для життя, і хрематистику – як мистецтва накопичення багатства, діяльність, що спрямована на отримання прибутку, накопичення багатства. Незважаючи на вивчення зв'язків між економічними явищами, грецьким мислителям не вдалося створити макроекономічного вчення, яке могло б стати основою економічної політики держави.

У XVI–XVIII ст. в науковому світі Європи багаті держави розглядаються як ті, що нагромадили значні фінансові ресурси, а ідея заможної держави стала основою економічної політики «меркантилізму» (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ф. Хатчесон).

Меркантилісти представили проблему економічної науки раціонального виробництва, а

XVIII ст. характеризувалося створенням централізованої національної держави з сильною королівською владою, перед якою стояло завдання фінансового управління (проблеми джерел доходу для задоволення зростаючих витрат із метою забезпечення населення матеріального добробуту).

Меркантилісти вважали, що основною метою держави мають бути накопичення грошей і основним засобом для цього – торгівля.

Країнами, де практика застосування меркантилізму була найбільш застосованою, є Англія і Франція. В кінці XVIII ст. у банках Англії була традиція, згідно з якою всі запаси металевих грошей складали не менше 1/3 суми оборотних нот, для того щоб гарантувати їх конвертований характер [3].

Важливість економії показав Адам Сміт у фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 г.). Автор зазначав, що накопичення запасів є необхідним для поліпшення продуктивних сил праці, так що накопичення, природно, приводить до такого поліпшення.

Поняття резервних фондів було детально вивчено К. Марксом у його праці «Капітал» (книга II «Оборот капіталу», розділ «Резервний фонд»). Автор стверджує, що резерв, в якому існує додаткова вартість, є фондом накопичення грошей, коли грошова форма тимчасово бере на себе накопичення капіталу. Якщо після завершення цієї трансформації ціни засобів виробництва, в якому грошовий капітал повинен бути перетворений, піднявся вище рівня, переважаючого на початковому етапі, резерв функціонує як накопичення, а тому фонд може бути використаний замість грошового капіталу або його частини. Таким чином, грошовий фонд накопичення служить резервним фондом для збалансування [4].

Очевидно, що К. Маркс і Ф. Енгельс, а також А. Сміт були зосереджені на вивченні функцій резервування для конкретного підприємства, незважаючи на той факт, що в кінцевому підсумку узагальнення розширено до «кількості корисної праці в країні».

У XIX ст. у зарубіжній економічній науці фінансовий механізм формування фондів державних фінансових резервів (так званий «фонд погашення») було розроблено Дж. Лодердейлі й удосконалено його наступником Е. Хансеном (прихильником теорії «змішаної економіки»). Книга Дж. Лодердейла (1804 р.) «Дослідження про природу і походження суспільного багатства» містить реалістичний підхід до питань, які нині є

дуже важливими, зокрема проблеми управління державним боргом і питання розподілу доходів [5].

За словами Дж. Лодердейла, процес збереження (накопичення капіталу) є дуже важливим, коли є власні інвестиційні можливості, і навпаки, уряди змушені притримуватися політики жорсткої економії за відсутності інвестиційних можливостей, що призводить до скорочення споживання і пригнічує розвиток підприємництва.

Т.Р. Мальтус погоджується з Дж. Лодердейлом у питанні економії від збільшення доходів порівняно з економією від незмінного доходу. «Капіталісти можуть заощадити за рахунок стійкого розвитку, отже, і зростає дохід, а не за рахунок скорочення витрат, тобто як тільки національний дохід починає зростати щорічно і на постійній основі, з'являється можливість надійно й ефективно відновити втрачений капітал за рахунок звичайного процесу збереження» (Мальтус, 1836).

Т.Р. Мальтус розвивав цю ідею й установив відмінності між економією від збільшення доходу та економією за рахунок скорочення витрат. Перше твердження стосується попереднього збільшення доходів, що призводить до збільшення споживання і заощаджень, які «можуть мати місце без зниження споживання, за умови попереднього збільшення доходу». Друге твердження полягає у зниженні функції споживання [6].

Проблеми витрачання та економії були досліджені Дж. Хобсоном у праці «Промислові системи». За його словами, в умовах «стаціонарної» економіки, де весь дохід витрачається на споживчі товари, не можуть існувати такі явища, як депресія та безробіття. Проте сучасна промислова система не є стаціонарною, вона трансформується, і зміни призводять до регресії. Функціонування і структура сучасної промислової системи орієнтовані на зростання чисельності населення, зростання рівня споживання і на поліпшенні методів виробництва. В умовах, коли необхідно створити умови для зростання, система виробляє більший обсяг продукції, що є наслідком чистих інвестицій та приватних заощаджень.

Відношення заощаджень до витрат у будь-який момент часу залежить від поточного стану засобів виробництва та споживання і на ймовірності таких змін форм праці і життя, які здатні забезпечити соціальний прибуток від нових видів капіталу в майбутньому [7].

Вивчення еволюційного простору засвідчує, що нові підходи до розуміння державних

резервів досліджувалися на початку ХХ ст. Зокрема, державні фінансові резерви як необхідна умова формування раціональної фінансової політики держави (кошти «бюджетних надлишків») досліджувалися С. Вітте.

У першому десятилітті ХХ ст. політик Т. Рузвельт (США) стверджував, що процес економічного і політичного розвитку країн доцільно спрямовувати і регулювати в контексті загальнонаціональних інтересів. У 1913 р. у США було прийнято закон про федеральний резерв. Документ був заснований на принципі прихованої централізації, оскільки фінансові резерви були зосереджені в Центральному банку, відповідно, банківська система була названа як Федеральна резервна система.

Перша світова війна призвела до функціонування нової глобальної економічної системи, своєрідною особливістю якої була заміна золотого стандарту на паперово-грошовий обіг. Кількісна теорія грошей стала дуже поширеною в економічній теорії. Напрями кількісної теорії грошей описують процеси кореляції грошей в обігу і випущені товари через рівняння обміну з деякими особливостями.

На початку 1930-х років політика регульованих грошей, незважаючи на всі її недоліки, дала змогу Англії подолати кризу і досягти стабілізації за допомогою двох установ – Фонду стабілізації валюти (заснований у 1932 р.) і Центрального банку. Засоби стабілізації валюти були створені у США (1934 р.), Франції (1936 р.) та інших країнах. Сутність методів, які використовують ці кошти для підтримки стабільності національної валюти, полягала в тому, що у разі ажіотажного попиту на валюту в обмін на золото фонд буде збільшувати пропозицію валюти для запобігання зростанню його ставки.

Історичну цінність мають напрацювання Дж. Кейнса, який у праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.) запропонував по-новому розглядати державні фінанси у відтворювальному процесі, де велике значення відводилося бюджетному дефіциту як інструменту розширення державних витрат і підтримки сукупного попиту, рівня національного виробництва та зайнятості. Науковець стверджував, що основною причиною економічних криз є хронічна нестача платоспроможного попиту, який є результатом психологічної схильності людей до збільшення їх споживання з ростом доходу, але меншою мірою, ніж зміни доходу. Він наводить такі показники, як схильність до гранич-

ного споживання і поріг схильності до економії, за допомогою яких дослідник показав, що ефект мультиплікатора інвестицій відображує кількісну залежність обсягу національного доходу (сукупного попиту) від загальної суми інвестиції та розподілу валового доходу на споживання і заощадження [8].

Вплив Дж. Кейнса на розвиток економічної теорії настільки великий, що подальші макроекономічні дослідження ґрунтуються на його науковому доробку. Проте праці Дж. Кейнса, як і всі попередні теорії, не враховують можливості накопичення (вилучення з виручки) і приплив раніше акумульованих фінансових резервів в економіці, а також вплив цих процесів на стійкість національної економіки.

У кінці ХХ ст. країни почали формувати спеціальні фонди фінансових резервів типу стабілізації. Це властиво для тих країн, які експортують нафту, оскільки вони схильні до циклічних коливань у зв'язку зі зміною ціни на нафту.

Зниження цін на ресурси, які визначають економіку таких країн, призводить до різкої девальвації національних валют, зниження ВВП і доходів бюджету, а отже, до уповільнення соціально-економічного розвитку. Ці фонди як механізми розподільних грошових відносин спрямовані на стабілізацію бюджетних витрат, валютного ринку. Їх поява призвела до сучасної теорії неокласичної макроекономіки.

Механізм створення державних резервів описується в роботах сучасних економістів, зокрема Дж. Акерлофа. За розроблення теорії надлишку на основі концепції асиметрії інформація і затвердження недостатніх резервів як фактор неоптимальності Дж. Акерлоф отримав Нобелівську премію у 2001 р.

Ідеї автора полягають у тому, що структура витрат і їх чутливість впливають на режим накопичення в економіці, тому вони визначають модель фінансової політики (види моделей: добре збалансований бюджет, вбудовані гнучкі стабілізатори і програми компенсації).

Аналіз роботи Дж. Акерлофа дає змогу зробити висновок, що з погляду структури

витрат теорія дає змогу коригувати і деталізувати інструментарій фінансової політики для підтримки балансу даної структури – в макроекономічному аспекті – залежно від завдань стимуляції однієї чи іншої галузі або сфери людської діяльності [9].

Сучасна фінансова теорія і практика намагається визначити принципи, які покладено в основу інституційних реформ, що необхідні для забезпечення розвитку світової економіки та її стабільності. Група вчених – фінансових експертів ООН (під керівництвом Дж. Стігліца) визначила перспективи реформування світової валютно-фінансової системи, яка змінює ідеї про роль і значення державного фінансового резервування в майбутньому глобальному економічному розвитку.

Серед новітніх досліджень у цьому напрямі на увагу заслуговують напрацювання А. Сухарьова, який розглядає фінансові резерви як потенціал модернізації розвитку економіки. Автором розроблено методологічний апарат державних запасів як основи формування державних фінансових резервів, що призвело до впровадження системи таких понять, як «державні фінансові резерви», «державна економія фінансових коштів (фінансових резервів) бюджетної системи», «державні фінансові заощадження (резерви) державного позабюджетного фонду» [10].

Висновки з цього дослідження. Таким чином, доходимо висновку, що теоретичні підвалини розвитку економічної категорії «державні фінансові резерви», закладені ще у Стародавньому Римі, і сьогодні не втрачають своєї актуальності. Це доводить високу ефективність і універсальність інструментарію державних фінансових резервів та їх застосування до різних типів економічних систем.

Для ефективного використання державних фінансових резервів необхідно оцінити довгострокові перспективи впливу цього інструменту на економічну систему координат і напрями використання державних фінансових резервів із пріоритетами державної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Global sovereign wealth fund, Tue Apr 19, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reuters.com/>.
2. Rockoff H.O.M.W. Sprague (the man who «wrote the book» on financial crises) and the founding of the Federal Reserve / Hugh Rockoff – Journal of Financial Stability, 2015. – P. 35–45.
3. Vortelinos D.I Evaluation of the Federal Reserve's financial-crisis timeline / Dimitrios Vortelinos – International Review of Financial Analysis, 2016 – P. 54–59.

4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
5. Маркс К. Капитал (I том) / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения. Т. 23 ; 2-е изд. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1960.
6. Lauderdale J.M. Inquiry Into The Nature And Origin Of Public Wealth: And Into The Means And Causes Of Its Increase / James Maitland Lauderdale. – Kessinger Publishing, LLC, 2008. – P. 263–264.
7. Malthus T.R. Principles of Politikal Economy. – Pickering, 1836. – P. 6–7.
8. Hobson, J.A. The Industrial System / J. Hobson. – New York : The Macmillan company, 1910. – 386 p.
9. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М. : Прогресс, 1978. – 494 с.
10. Akerlof G. Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism / George Akerlof and Robert J. Shiller. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2009.
11. Сухарев А.Н. Государственные финансовые резервы как потенциал модернизационного развития экономики России : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / А.Н. Сухарев. – М. : Центр финансовых исследований Института экономики Российской академии наук, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dlib.rsl.ru>.